

УДК 94(477)"1648/179":327.56(477:4/9)(045)

ГЕОПОЛІТИЧНЕ СТАНОВИЩЕ ТА МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ
СТАТУС ЗАПОРОЗЬКОЇ СІЧІ (1654–1686 рр.)

Тарас Чухліб,
доктор історичних наук,
головний науковий співробітник
Інституту історії України
Національної академії наук України
<https://orcid.org/0000-0002-2604-4816>

Метою нашої наукової розвідки є дослідження міжнародно-політичного статусу Запорозької Січі у контексті геополітичного становища України у другій половині XVII ст. Власне, у цей складний історичний період Українська ранньомодерна держава опинилася на перехресті геополітичних інтересів Варшави, Москви, Стамбулу, Стокгольму та Бахчисараю. Провідні держави тогочасної Східної та Північної Європи, а також Малої Азії почали змагатися не тільки за політичний вплив на Україну, але й боротися між собою за *jus militare* («військовим правом») володіти нею. І якщо міжнародно-політичний статус Українського Гетьманату вже досить добре вивчений істориками [1, с. 7–12], то міжнародне становище Запорозької Січі, як автономної частини Козацької держави перебуває на початковій стадії дослідження.

А тому розглянемо оригінальні тексти угод України (включно з Запорожжям) з Московією та Польщею, а також двосторонні мирні договори між Варшавою, Москвою, Стамбулом (включно з Бахчисараєм), які визначали тогочасний зовнішньополітичний статус Запорозької Січі («Низу», «Запорожжя», «Запорогів», «Коша», «Війська Запорозького Низового», «Поля», «Запорозької України», «Січі») та окреслювали її геополітичне становище.

Чигиринсько-московські домовленості 1654 року

Отже, розпочнемо з сумнозвісних Переяславсько-московських домовленостей 1654 року:

У документі під назвою «Пункти-[прохання] Богдана Хмельницького про підтвердження колишніх прав і вольностей Війська Запорозького і про суди і про інше» до царя Московії від 17 лютого 1654 р., які були написані в столичному місті Чигирині, читаємо: «[Пункт] 23. **Кодак город, которой есть устроен на пограничью от Крыму**, в котором пан гетман всегда по 400 человек, там держит и всем их покоит, чтоб и ныне его царское величество как кормами, також и зельем к снаряду изволил построить. Також и на тех, **которые за порогами Коша берегут**, чтоб его царское величество милость свою изволил показать, понеже трудно его одново без людей оставлять» [2].

Московський цар Олексій Михайлович, який згідно з цих домовленостей, мав виступав гарантом суверенності новопосталої Української ранньомодерної держави та її зовнішньополітичним протектором в документі під історичною назвою «Статті гетьмана Богдана Хмельницького» та історіографічною назвою «Березневі статті», які були затверджені московським царем Олексієм Михайловичем 21 березня 1654 р. у Москві говорилося: [Стаття] 8. Ч тобы наемного люду zde по рубежу от ляхов для всякого безстрашия с 3000 или, как воля царского величества будет, хотя и больши.

Царского величества ратные люди всегда **на рубеже для Украины обереганья** есть и вперед стоятъ учнут.

[Стаття] 11. **Кодак город на рубеже от Крыму, в котором гетман всегда по 400 человек держит и кормы всякие им дает**, чтоб и ныне царское величество пожаловал кормами и порохом, к наряду изволил постройте. Также и на тех, **которые за порогами Коша берегут**, чтоб царское величество милость свою изволил показать: понеже нельзя его самого без людей оставлять.

О той статье царского величества милостивой указ будет вперед, как про то ведомо будет, по сколько каких запасов в те места посылывано и сколько будет доходов в зборе на царское величество.

Таково письмо дано посланником. Писано на столбцах белорусским письмом без дьячей приписи. Писал Степан, да Тимофей, да Михайло» [3, с. 560–565].

Таким чином, згідно з домовленостей 1654 року між Чигирином та Москвою, Запорозька Січ («за порогами Кіш») мав перебувати під безпосередньою владою гетьмана України та політичною протекцією московського царя.

Андрусівський договір 1667 року між Варшавою і Москвою

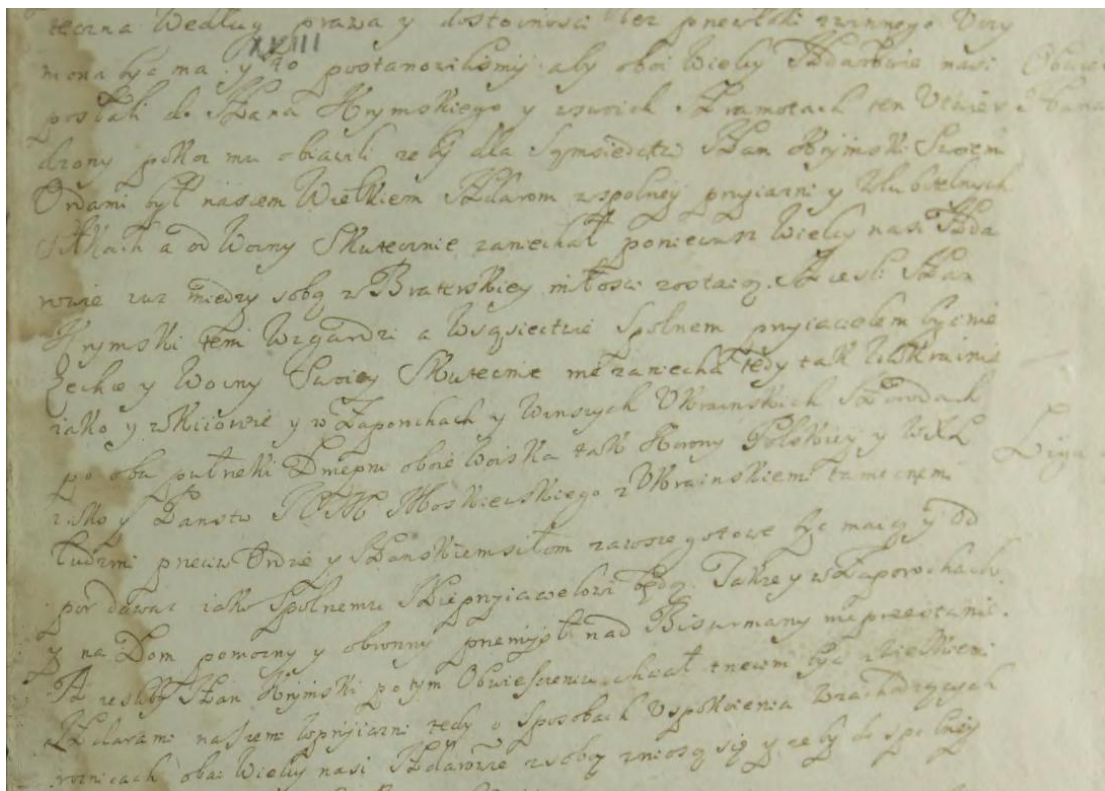
Ще наприкінці 1662 р., споряджаючи своє чергове посольство на переговори з представниками польського короля Яна II Казимира, московський цар Олексій Михайлович висловлює думку, щоб «черкаси» («українські козаки») були поділені «по Дніпру і володіли ними Царська Величність по цій стороні (Лівобережжі. – *Т. Ч.*), королівська Величність по тій стороні Дніпра (Правобережжі. – *Т. Ч.*) і **щоб черкаси під тими великими монархами утримувалися**» [4, арк. 24–25]. Таким чином, московським послам вперше надавалися повноваження у випадку непоступливості польської сторони правом протекції над усією Україною, обмежити свої вимоги лише територією Лівобережжя.

І тільки через п'ять років, 30 січня 1667 р., між Московською державою і Річчю Посполитою було підписане Андрусівське перемир'я, яке припинило довголітню польсько-російську війну за право монаршого володіння козацькою Україною. Його 3-тя стаття красномовно свідчила про те, що Лівобережна Україна мала перебувати під протекцією московського царя Олексія Михайловича: «... А у стороні Його Королівської Величності, від Дніпра, що під Києвом, і через **увесь той край** (Лівобережну Україну – *Т. Ч.*), до Путивльського кордону жодного города ані міста ані волості владі [короля]

через цьогочасні перемирні роки від цього часу і дня належати на буде» [5, s. 567]. Стаття 4-та договору повністю присвячувалася «українсько-козацькій» проблемі: «І те узгоджуємо, що жодна над **Козаками Українськими** з тієї сторони Дніпра від Переяслава перебуваючих (на Лівобережжі. – *Т.Ч.*), помста не має чинитися, що деякі в сторону Й[ого] К[оролівської] В[еличності] і Речі Посполитої вдавалися; а тих козаків з *одного боку Дніпра* (Правобережної України – *Т.Ч.*) **Його Царська Величність від присяги на підданство виконаної звільняє, і в протекцію свою приймати**, ані до міст і городів там перебуваючих вступати, протягом усього того часу примирного, не буде і накаже. А у відповідь Його Королівська Величність тих **Козаків з другої сторони Дніпра ріки** (Лівобережної України – *Т.Ч.*), від Переяслава перебуваючих, **в протекцію свою приймати**, протягом тих примирних років, не буде і накаже» [5, s. 568]. Саме ця стаття Андрусівського перемир'я переконливо засвідчувала поділ України на право- і лівобережну (залежно від Дніпра) частину, зважаючи на протекцію короля та царя. Дивно, що до цього часу мало хто з істориків звертав увагу на той факт, що московський цар Олексій Михайлович позбавляв (! – *Т.Ч.*) «козаків з другого боку Дніпра... від присяги на підданство виконаної». Очевидно, йшлося не про останню загальнокозацьку присягу 1659 р., а про акт присяги Війська Запорозького та станів України на вірність царю у 1654 р. Отже, Московська держава в особі свого зверхника відмовлялася від більшої частини України і тим самим зраджувала найбільш активну частину соціуму тогочасного українського народу, який саме заради виходу і звільнення з-під влади польського короля та Речі Посполитої визнали протекцію царя та дипломатичний і військово-політичний Московщини.

Та яким, згідно з статтями московсько-польського Андрусівського перемир'я 1667 р. був міжнародно-політичний статус Запорозької (Чортомлицької) Січі? Отже, у статті 18-й читаємо: «Про посилки з обох монархій, Московської й Польської, до кримського хана з оголошенням про

учинений поміж ними мир і з побажанням, щоб і хан лишався з тими обома монархами без війни в сусідській приязні. А коли б того не захотів, то обидві монархії чинитимуть йому відсіч і воєнний промисел разом, уживши до того **Запорозьких і Донських Козаків**. І те ми постановили, щоб обидва великі наші господарі послали до кримського хана й оголосили йому через свої грамоти про той утверджений мир, аби задля сусідства кримський хан зі своїми ордами був у спільній приязні та любові з нашими великими господарями, а війну до решти занехав, оскільки великі наші господарі лишаються вже поміж себе в братерській любові. А коли кримський хан тим згордує і не захоче бути спільним приятелем у сусідстві і війни своєї до решти не занехає, тоді **обидва війська в Україні, у Києві, і в ЗАПОРОГАХ, і в інших українських землях пообіч річки Дніпра як Корони Польської і Великого Князівства Литовського, так і держави його царської величності Московської, будуть завше готові з тамтешніми УКРАЇНСЬКИМИ ЛЮДЬМИ йти проти орд і ханської сили і даватимуть відсіч**. Також матимуть спомічний і оборонний промисел над бусурманами і в Запорогах, і на Дону. А коли б кримський хан після того оповіщення захотів стати третім у приязнь з нашими великими господарями, тоді обидва наші великі господарі, знісшись між собою про способи заспокоєння і про зайшли різниці, ретельно вирішать, як могли б прийти до спільної приязні» [6, арк. 27].

Польський текст 18-ї статті Андрусівського перемир'я 1667 року
(Бібліотека ПАН у місті Курнік)

У статті 30-й цього договору відзначалося: «...Про тих-таки великих послів, яких має бути виправлено з обох монархій для потвердження постановленого, висловленого в цих пактах, миру; що вони будуть уповноважені трактувати й домовлятися про утримання **обидвох частин України та Запорозжя і разом заступатимуть їх обома монархіями** (Корони Польської та Московського царства – Т.Ч.) **від кримського й турецького насильств**, тощо.

Також поміж нами умовлено й те, що після приїзду нашого до **обох наших великих господарів** з теперішнім постановленням і потвердженням святого миру великі послы, яких має бути послано з потвердними грамотами на обидва боки до великих господарів, матимуть зобопільну силу **до трактування про утримання обидвох частин України й Запорозжя і мають вони домовитися про спосіб спільної допомоги**, як проти кримського хана й орди, так і супроти турецького цісаря, коли б ті мали примушувати

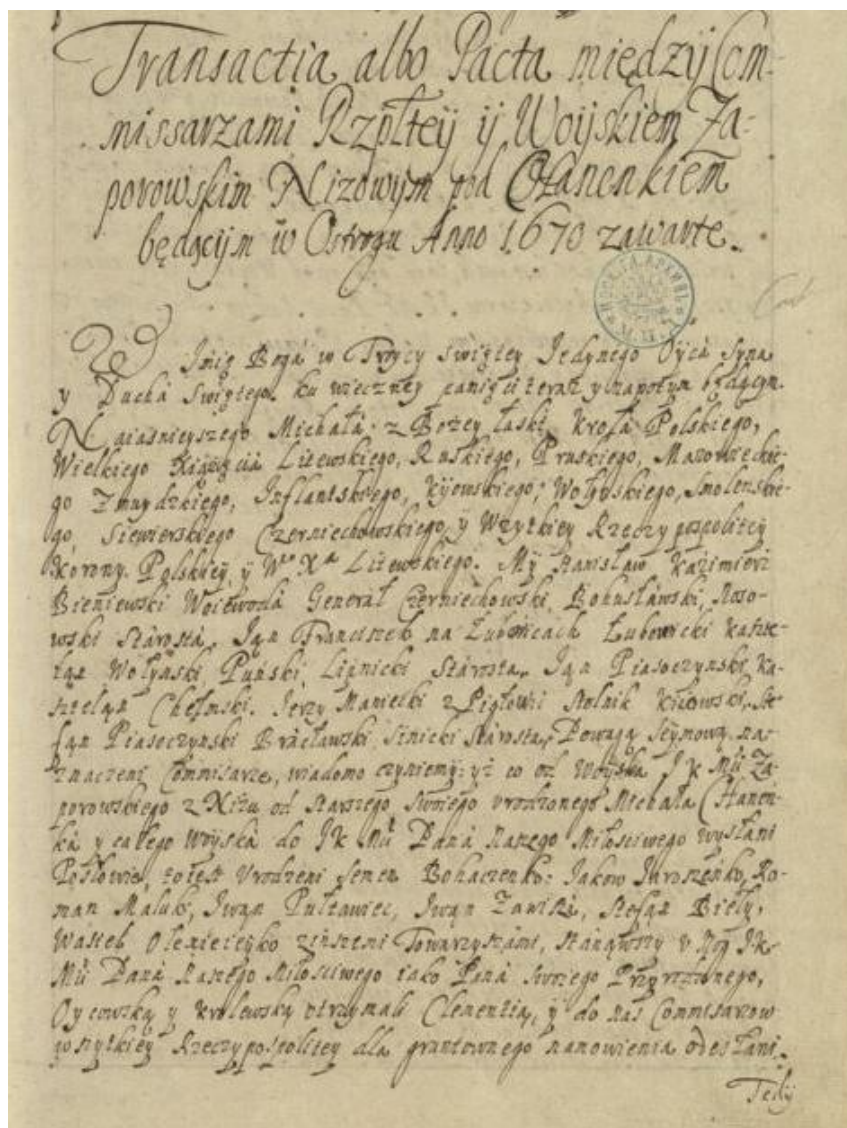
спільно своїми військами *українських козаків* до послушенства й підданства. Це стосується й інших справ, які належали б до ґрунтовної безпеки на користь тих обох держав і для помноження взаємної братерської любові обох великих наших господарів».

Таким чином, міжнародно-політичний статус Запорозької Січі, згідно з мирною угодою 1667 р. між Московією та Варшавою можна характеризувати як кондомінітативний («подвійний протекторат»), тобто Кіш мав визнавати політичну зверхність обох монархів, польського короля та московського царя, одночасно. Статті Андрусівського перемир'я 1667 р. між Московією і Варшавою неодноразово підтверджувались (14 грудня 1667 р.; 7 березня 1670 р., 30 березня 1672 р., 10 січня 1675 р., 17 серпня 1678 р.), але фактично не виконувалися з огляду на тверду негативну позицію щодо польсько-московських домовленостей не тільки гетьманських урядів Правобережної та Лівобережної України, але й політичного Запорожжя.

Острозька мирна угода 1670 року між Запорожжям та Польщею

Незважаючи на рішення Андрусівської угоди 1667 р. про подвійну підпорядкованість Запорозької Січі через три роки, у 1670 р., її міжнародно-політичний статус змінюється. Ще у 1669 р. Варшава ініціювала обрання на гетьманство від частини правобережних полків та Запорозької Січі полковника Уманського полку Михайла Ханенка. Саме з гетьманським і запорозьким урядом (а М. Ханенко був вибраний гетьманом частиною полків Правобережної України та одночасно отримав повноваження отамана Коша) польський король Міхал Корибут Вишневецький наказав вести мирні переговори своїм представникам. 31 серпня 1670 р. до м. Острога, де вже перебували польські дипломати, прибуло посольство від кошового отамана М. Ханенка на чолі з полковником С. Богаченком у складі старшин Війська Запорозького Низового – Я. Ярошенка, Р. Малюка, І. Полтавця, І. Завіши, С. Білого та В. Олексієнка. Вони відразу ж почали погоджуватися з усіма запропонованими пунктами (стали «щиріше трактувати» (Тут треба

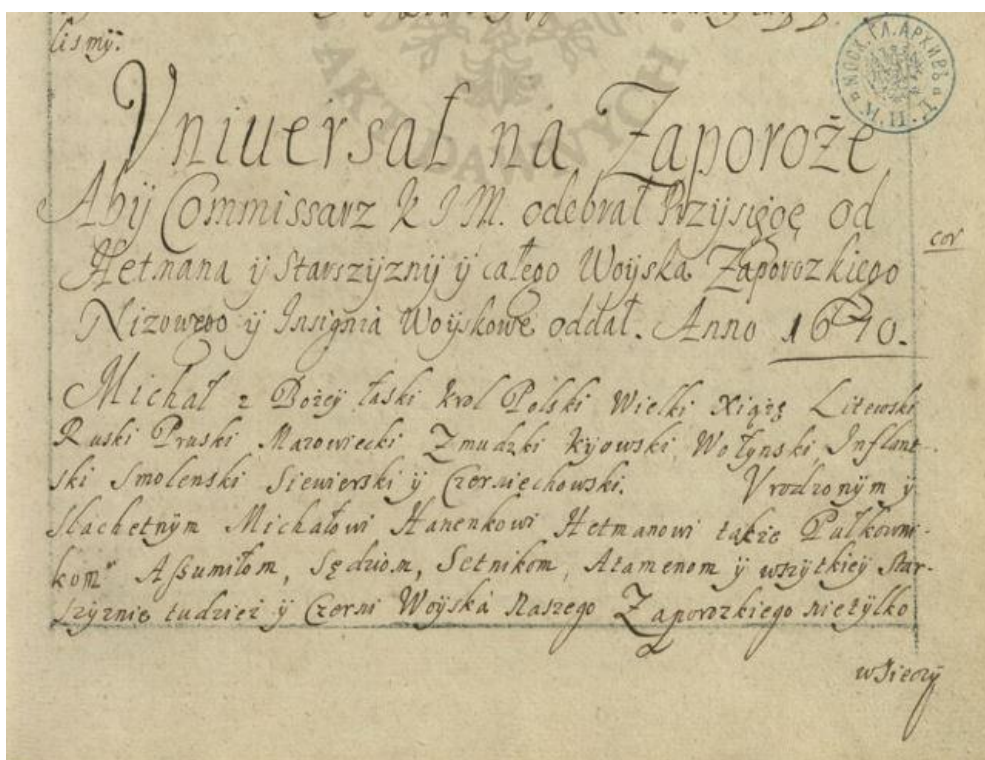
відзначити, що з травня 1670 р. в Острозі з дипломатами Польщі вели перемовини про мир представники іншого правобережного гетьмана П. Дорошенка)), а також заявили про укладення договору від імені «усієї України» (ще одне свідчення про те, що запорожці не уявляли себе «поза Україною!»). 12 вересня було ухвалено маловідому в історіографії Острозьку угоду.

«Трансакція або Угода між комісарами Речі Посполитої і Військом Запорозьким Низовим під Ханенком будучого в Острозі 1670 року затверджених». (Архів Головний актів давніх у Варшаві, Метрика Коронна)

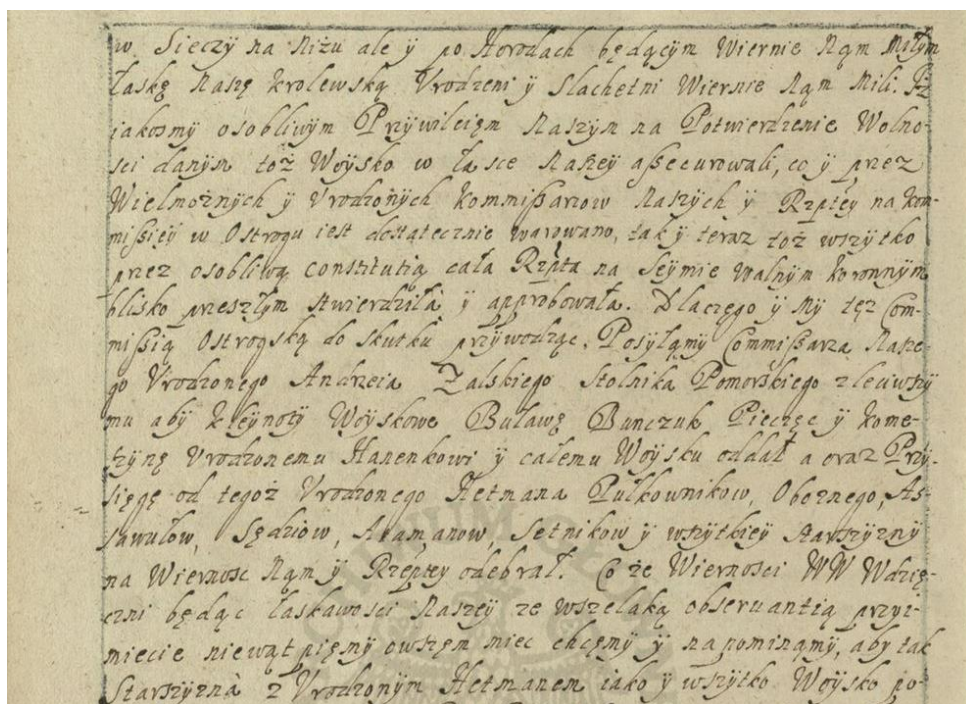
Положення українсько-польської угоди 1670 р. передбачали: 1) «унія» на українських землях мала залишатися; 2) шляхта поверталася до своїх маєтків

в Україні без будь-яких обмежень; 3) гетьманський та кошовий уряд відмовлявся від усіх чужоземних протекцій та не мав права зноситися з іншими державами; 4) новообраний гетьман Війська Запорозького і одночасно – отаман Запорозької Січі – повинен був обов’язково затверджуватися королівським привілеєм; 5) гетьману-отаману та генеральній і запорозькій старшині мали вручатися з рук короля клейноди, після чого вони складатимуть йому присягу; 6) під час військових походів Речі Посполитої український гетьман-отаман мав підпорядковуватися великому коронному гетьманові тощо. Була скріплена двохсторонньою присягою у місцевому Костелі отців Єзуїтів. Підписана та заприсяжена Ханенком і запорозькою старшиною угода поступалася Острозькому проекту гетьман П. Дорошенка у визначенні політико-правового статусу Правобережної України та Запорозької Січі.

«Універсал на Запорозжя щоб комісар короля прийняв присягу від Гетьмана і старшини і цілого Війська Запорозького Низового і Клейноди Військові віддав. 1670 рік» (Архів Головний актів давніх у Варшаві, Метрика Коронна)

Політичні, економічні та релігійні права українців, порівняно з попередніми договорами в Гадячі (1658), Чуднові (1660) та Підгайцях (1667) значно обмежувалися, але у боротьбі з гетьманом Дорошенком М. Ханенко отримував перевагу. Король Міхал Корибут Вишневецьким, який особисто підписав текст Острозької угоди 1670 р., давав їй таку оцінку: «...Щоб [козаки] в тій вольності і цілості залишалися, **як було перед Війною** (тобто перед 1648 – Т.Ч.)». Отже, Польсько-Литовська держава знову хотіла повернутися до передреволюційних відносин з козацтвом (як «городовим» так і запорозьким). Це було неможливо з огляду на одержавлення Війська Запорозького, яке, незважаючи на поділ на Правобережну, Лівобережну та Запорозьку Україну продовжувало утворювати поліцентричну Українську козацьку державу. Острозька угода Ханенка була затверджена сеймовою постановою Речі Посполитої 22 грудня 1670 р. у Варшаві, а її текст внесено до актів Метрики Коронної. Друковані примірники угоди через коменданта Білоцерківської фортеці Льобеля розсилалися в усі правобережні полки та на Запорожжя.

Універсал короля Міхала Вишневецького 1670 р. зі згадкою назв «Січ» та «Низ» і вручення М. Ханенкові «булави, бунчука, печаті і комишини» (Архів Головний актів давніх у Варшаві, Метрика Коронна)

Бахчисарайський мир 1681 р. між Стамбулом і Москвою за посередництва Кримського ханства

3 січня 1681 р. ханом Мюрад Гіреєм та представниками Московії та Лівобережного Гетьманату був підписаний тест мирної угоди, за яким велика частина Правобережної України залишалась під владою турецького султана й кримського хана: «...А рубежу бути, в ті роки річці Дніпру» [7, с. 143–144]. Крім того, у московському варіанті тексту було записано, що «у ті перемирні 20 років від річки Бугу і другого пом'янутого рубежу річки Дніпро Салтановій Величності Турській і Вашій Ханській Величності знову міст своїх не ставити... і поселення людям своїм ніякого народу на *пом'янутих Козацьких землях* не чинити і залишити їх пустими» [7, с. 271].

Та яким між тогочасними геополітичними суперниками – Стамбулом, Бахчисараєм та Москвою – було визначено міжнародний статус Запорозької Січі? У статті 3-й стверджувалося: «Кримським, Очаківським, Білогіродським татарам вільно по обидві сторони Дніпра, в степах коло річок, кочувати і для кінських кормів і звіриних промислів їздити і стада і товари свої пасти; також би і *зі сторони царської [московської] величності Низовим і Городовим Війська Запорозького козакам, промисловим людям, плавати Дніпром для рибної ловлі, і по всіх степових річках на обидвох берегах Дніпра, для риби і для брання солі і для звіриного промислу їздити*» [8, с. 613].

У статті 5-й Бахчисарайського мирного договору було й окреме положення щодо статусності Січі: «*Запорозькі, Низові козаки, в Січ і біля Січі в інших урочищах у пониззі річки Дніпро перебуваючих по цьому ж мають бути в стороні його царської величності; і салтановій величності Турській і вашій Ханській величності до тих Низових козаків нині і на майбутнє справи не мати і ніякими мірами до них не вступатися і перебіжчиків від них на свою сторону не приймати, і їх під державу свою не заклимати*» [8, с. 614].

Таким чином бачимо, що Запорозька Січ, як автономне політичне утворення у складі Українського Гетьманату за мирними домовленостями 1681 р. між Туреччиною, Кримом та Московією, а також за погодженням уряду Лівобережної України мала перебувати під політичною зверхністю московського царя. Потрібно також наголосити на тому, що остаточний турецький варіант Бахчисарайського договору між Османською імперією і Московським царством був підписаний султаном у Стамбулі у квітні 1682 року. Бахчисарайська угода 1681 р. вперше у другій половині XVII ст. офіційно на міжнародному рівні зафіксувала розподіл сфер геополітичних впливів Стамбула та Москви [9, с. 209]. Одночасно укладення цього договору надавало можливість Османській імперії розпочати війну з австрійським імператором Леопольдом I та сприяло подальшому просуванню турків углиб Центральної Європи.

СПИСОКЪ СЪ СТАТЕЙНАГО СПИСКА ВЕЛИКАГО ГОСУДАРЯ ЕГО ЦАРСКАГО
ВЕЛИЧЕСТВА ПОСЛАННИКОВЪ: СТОЛЬНИКА И ПОЛКОВНИКА И НАМѢСТНИКА
ПЕРЕЯСЛАВСКАГО ВАСИЛЯ МИХАЙЛОВА СЫНА ТЯПКИНА, ДЯКА НИКИТЫ
ЗОТОВА. ПИСАНЪ СЪ СЛОВЪ, ЧРЕЗЪ ОГОНЬ, ВЪ ЦАРЕВѢ-БОРИСОВѢ-ГОРОДКѢ,
ВЪ НЫНѢШНЕМЪ ВО ¹⁶⁸⁰1681 ГОДУ МАЯ ВЪ ³¹ДЕНЬ (*).

Юня въ 7 день, по указу Великого
Государя, Посольского Приказу дякъ
Борисъ Михайловъ будучи для дѣла
Великого Государя у насъ посланни-
ковъ въ Борисовѣ-городкѣ, сей списокъ
по нашему прошенью приказалъ По-
сольского Приказу подъячимъ, которые
списывали, отдать намъ вмѣсто чернаго
списка, потому что черной списокъ
писанъ былъ на тетратехъ и на стол-

ницахъ худой бумаги, и за многими
черченьемъ держать неголитца. И по
своему Борисову приказу подъячие Микита
Максимовъ съ товарищи, сей списокъ
списавъ на другой списокъ отдали намъ.
А съ новымъ спискомъ отпустили мы ихъ
въ Москвѣ, въ Посольской Приказъ.

Дня ^(31-го)1680 Августа въ 15-й день Вели-
кій Государь Царь и Великій Князь Тео-
доръ Алексѣевичъ Всея Великія и Малыя
и Бѣлыя Россіи Самодержецъ велѣлъ столь-
нику и полковнику и намѣстнику Переяс-
лавскому Василью Михайловичу Тяпкину,
да дяку Никитѣ Зотову быть на своей
Царского Величества службѣ въ Крымѣ,
Великіе Орды, у Муратъ-Гирей-Хана, да у
калги Тактамышъ-гирей, да у нурэддина
Саадетъ-гирей салтаповъ, въ посланникахъ.

А на поѣздѣ своемъ посланники у руки
Великого Государя Его Царского Величе-
ства были Августа въ 13 день. А отпущенъ
съ Москвы инъ посланникомъ учинился
по рознь. Дяку Никитѣ Зотову, указалъ
Великій Государь взять съ Крымскимъ

(*) Печатаемый здѣсь Статейный списокъ, полученъ изъ библиотеки Г. Президента Общества, Князя Михаила Семёновича Воронцова, богатой многими драгоценными историческими документами.

Статейный Списокъ есть произведение пера знаменитаго дяка Никиты Моисеевича Зотова — наставника Петра Великаго, и потому его повѣреннаго въ разныхъ государственныхъ дѣлахъ, въ качествѣ дипломата съ тѣмъ же гражданъ. Кромѣ дипломатическаго интереса, заключающагося въ договорѣ о границахъ, постановленныхъ между Россією и Ханствомъ Крымскимъ, Статейный списокъ содержитъ сверхъ сего многія любопытныя подробности: о дорогѣ, которою ходили въ Крымъ, о трудностяхъ на ней встрѣчаемыхъ, о городахъ и крѣпостяхъ Татарскихъ и наконецъ о притѣсненіяхъ, которыми дѣлали ханство Крымскіе христіанскимъ посольствамъ.

(**) Городокъ Царевъ-Борисовъ находится теперь Харьковской губерніи въ Изюмскомъ уѣздѣ. Построенъ Царемъ Борисомъ Годуновымъ въ 1600 году.

«Список зі статейного списку» Бахчисарайського миру 1681 р.

«Вічний мир» 1686 року між Москвою і Варшавою

У лютому 1686 р. у Москві розпочалися московсько-польські переговори. Вони проходили в надзвичайно напруженій атмосфері, оскільки обидві сторони одночасно відіслали своїх представників до Османської імперії [10, с. 25]. Окрім того, король Ян III Собеський у цей час намагався вмовити гетьмана І. Самойловича відректися від московської протекції. Вже на початку переговорів, 4 березня, керівник польських дипломатів К. Гжимультовський заявив росіянам, що для того, аби він підписав мирний договір потрібно

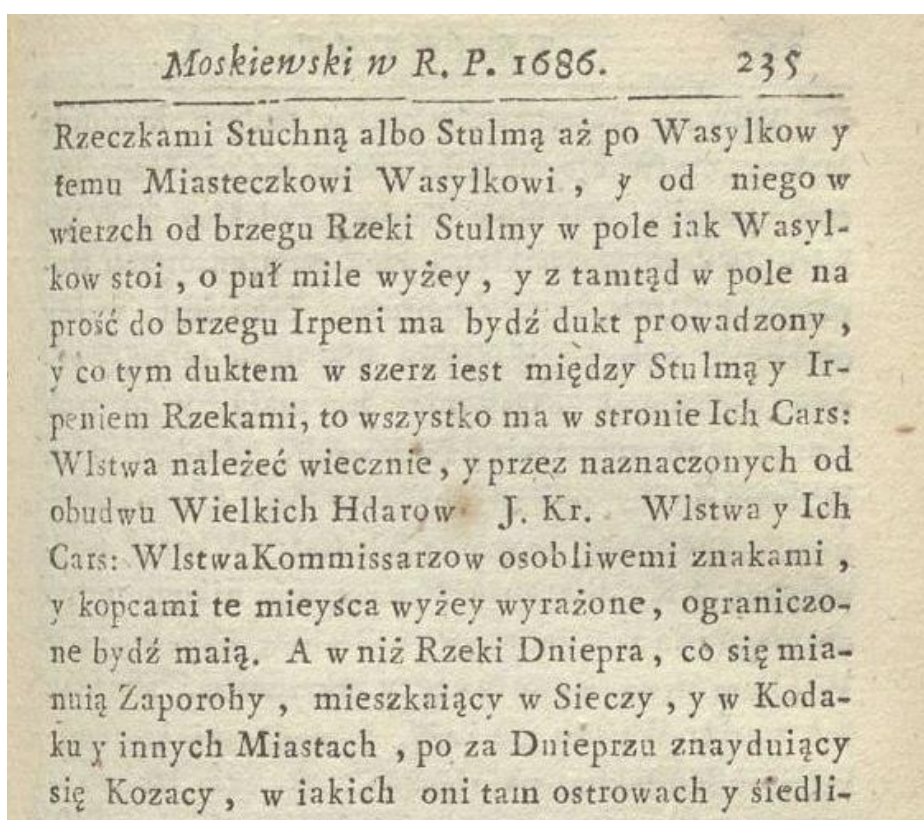
насамперед повернути Польщі ті землі (йшлося про територію Засожжя, що юридично належало до Великого князівства Литовського, але фактично ним володів лівобережний Український Гетьманат [11, с. 83–86], які **«козаки, всупереч усім колишнім умовам польсько-московським, безправно забрали»** [12, с. 43]. Окрім того, у протоколах перемовин за березень було записано: «...Тех же татар понеже от них не без опасения чтою вышел из Крыму, и не пошел на Польшу не пришли **к Украине**» [13, арк. 369–375].

6 квітня 1686 р. було підписаний текст договору, що складався з 33-х статей. «Вічний мир» між Москвою і Варшавою став актом остаточного міжнародно-правового розподілу України на дві частини. «Його Королівська Величність і Річ Посполита жителів **Малоросійського краю** (Лівобережної України – *Т. Ч.*)... не будуть також приймати їх у свою оборону на вічні часи» [14, с. 315], - проголошувала 4-та стаття цього договору. Правобережна Україна залишалася під владою Польщі, адже «Їхня Царська Величність тих козаків, що будуть за Дніпром... не будуть і не велять приймати у свою оборону» [14, с. 315].

Міжнародно-геополітичний статус Запорожжя визначався статтею 3-ю московсько-польського «Вічного миру»: **«...А на низу річки Дніпро, що йменується Запорожжя, проживаючі в Січі і в Кодаку і в інших Містах, поза Дніпром де знаходяться козаки, в яких вони там островах і осідлостях своїх від Січі до верху Дніпра по устя річки Тясмина, яка впадає в Дніпро, мають бути згідно того вічного Трактату мають бути у владі і триманні їхньої царської величності великих государів** також вічно з усіма при них будучими **стародавніми вольностями і місцями, де вони Запорожці** всіляке забезпечення як в лісах, так і в звіриних і рибних ловах, і польних промислах здобуток здавна собі приспособлювали» [15, с. 236].

А у статті 5-й московсько-польського договору 1686 р. писалося: «А якщо їхньої царської величності піддані від від... інших Малоросійських Городів кордонів, або конкретно Київського, Чернігівського,

Переяславського, Лубенського, Миргородського, Прилуцького полків, і в інших будь-яких Містах, які *в стороні їхнього царської величності на вічні часи уступлені, та на Запорозжю* учиняться до свавільства і непослуху [московському царю]... і захочуть бути в підданстві його королівській величності і Речі Посполитій. Тоді... [польському королю]» і Речі Посполитій тих свавільників до підданства свого і оборони не приймати, і таємно і відкрито їх не підмовляти, і війни не вчиняти і того вічного миру жодними способами не порушувати., *і під протекцію не приймати...*» [15, s. 237–239].

Польський текст «Вічного миру» 1686 р. зі статтею про Запорозьку Січ

Отже, згідно зі статтями московсько-польського мирного договору 1686 р. Запорозька Січ виходила як з подвійного міжнародного підпорядкування Москві та Варшаві, так і була позбавлена односторонньої протекції Речі Посполитої. З цього часу Військо Запорозьке Низове стало перебувати під «вічною» протекцією Московського царства.

Зробимо наступні короткі висновки щодо геополітичного та міжнародно-правового становища Запорозької Січі впродовж 1650-х – 1680-х років:

- Запорозька Січ перебувала у силовому геополітичному полі таких іноземних ранньомодерних «супердержав» як Річ Посполита, Московське царство та Османська імперія;
- Військо Запорозьке Низове становило невідємну автономну частину поліцентричної Української козацької «малої» держави Східної Європи;
- з 1654 р. до 1667 р. Кіш «за порогами» визнавав владу гетьмана України (з 1663 р. почергово – як гетьмана Лівобережної так і гетьмана Правобережної України) та монаршу протекцію московського царя;
- з 1667 р. до 1670 р. запорозький Низ перебував у подвійному зовнішньополітичному підпорядкуванні Варшави та Москви;
- з 1670 р. до 1681 р. Січ визнавала монаршу владу Корони Польської;
- у 1681–1682 рр. Запороги визнавали монаршу владу Московського царства;
- у 1682–1684 рр. Запорожжя визнавало монаршу владу Речі Посполитої;
- у 1686 р. Запорозька Україна визнала владу царя Московської держави.

Власне, склане геополітичне розташування Запорозької Січі впливало на часту зміну її міжнародно-правового статусу. Особливі відносини у кошових отаманів Січі були з гетьманами як об'єднаної України протягом 1654–1663 рр. так і Лівобережної та Правобережної України впродовж 1663–1686 років.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Chukhlib T. Hetmany i monarkhy. Ukrainska derzhava u mizhnarodnykh vidnosynakh 1648–1714 rr. Kyiv, 2003. S. 7–12.
2. Rosiiskyi derzhavnyi arkhiv davnikh aktyv u Moskvi (dali – RDADA Moskva). F. 229, Malorosyiskyi prykaz, op. 1, spr. 230, ark. 1–12, 18, 20, 13–15, 21, 22, 16, 17, 19; Акты Юзхной y Zapadnoi Rossyy. Sankt-Peterburh, 1878. T.X. S. 445–452; Dokumenty Bohdana Khmelnytskoho (1648–1657). Kyiv, 1961. S. 323–325.
3. Vossoedynenye Ukrayny s Rosyei. M., 1954. T. III. S. 560–565.
4. RDADA Moskva. F. 79, op. 1, spr. 24, ark. 24–25.
5. Acta historica res gestas Poloniae. Krakow, 1880. Vol. 2. Pars. 2.
6. Biblioteka Polskoi Akademii Nauk u Kurniku. Viddil rukopysiv, № 00318, ark. 27.
7. Stateinyi spysok stolnyka Vasylyia Tiapkyna y diaka Nykyty Zotova posolstva v Krym v 1680 h. dlia zakliucheniya Bakhchysaraiskoho dohovora. Odessa, 1850.
8. Spysok so stateinoho spyska... poslannykov stolnyka, polkovnyka Vasylyia Tiapkyna y diaka Nykyty Zotova, pysan so slov. *Zapysky Odesskoho obshchestva ystoryy y drevnostei*. Odessa, 1848. T. 2.
9. Chukhlib T. Bakhchysaraiskyi myr 1681. *Entsyklopediia istorii Ukrainy*. K., 2003. T. 1. S. 209.
10. Hrekov Y. Vechnyi myr 1686 hoda: Avtoreferat... kand. yst. nauk. M., 1950.
11. Chukhlib T. Polityka hetmana Ivana Samoilovycha shchodo Velykoho kniazivstva Lytovskoho: terytorialnyi spir ta yoho dyplomatychni vidlunnia. *Velyke kniazivstvo Lytovske v XIV–XVIII st.: politychni, ekonomichni, mizhnatsionalni ta sotsiokulturni vidnosyny u zahalnoievropeiskomu vymiri*. K., 2013. S. 83–86.
12. Wójcik Z. Rokowania polsko-rosyjskie o Pokój wieczysty w Moskwie w roku 1686. *Z dziejów polityki i dyplomacji Polskiej*. Warszawa, 1994. S. 43.

13. RDADA Moskva. F. 79, op.1, spr.224, ark. 369–375.
14. Velychko S. Litopys. K.,1991. T. 2.
15. Traktaty miedzdy mocarstwami Europejckimi od roku 1648. Warszawa, 1773.